

Taal en het onderbewuste

DOOR HERMAN PHILIPSE

worden gedacht. Ze herinneren te veel aan de harde banken van het geloof.

Een vergelijking met de reacties van het publiek van de jaren zestig en zeventig, die hele dagdelen vrijmaakte voor de beleving van een performance, met het publiek van nu, dat naar het Groninger Museum en nog even naar Vermeer gaat om er geweest te zijn en er dus over mee te kunnen praten, laat duidelijk zien dat we leven in een maatschappij die haast heeft. De attitude van de hedendaagse mens is te vergelijken met het echtpaar dat na een spannende reis thuis naar de video gaat kijken om te zien wat zij op hun vakantie hebben beleefd. Presentatie heeft opnieuw plaats gemaakt voor representatie.

Het publiek wil er nog niet aan, maar er is weer een nieuwe generatie performancekunstenaars ontstaan. Het festival Triple-X dat in juli 1996 in Amsterdam op het Westergasterrein plaatsvond, had een van hun performers als volgt aangekondigd: Ron Athey & Co. (USA) *Deliverance*: 'Hij is getatoeëerd, hij is gepierced, hij zit van top tot teen onder de littekens.' Ron Athey is de volmaakte representant van een performancekunst, die in Amerika bekend staat als Modern Primitivism. Zelf noemt hij zijn performances 'hedendaagse rituelen', vergelijkbaar met de spirituele gebruiken van primitieve volken.

Ook in de muziek herleeft het ritueel. De voorlaatste cd (1995) van Bowie is getiteld *The diary of Nathan Adler or: The art-ritual murder of Baby Grace Blue*. Het is de eerste cd van een serie rondom de moord op de 14-jarige Baby Grace Blue en speelt zich af op 31 december 1999. De moord vindt plaats in de grote deuropening van het Oxford Town Museum of Modern Parts, New York. Het lichaam van Baby Grace is op allerlei manieren bewerkt en tentoongesteld waardoor bij de detective terecht de vraag ontstaat: 'Het is in ieder geval moord - maar is het kunst?'

Niet alleen in de kunst, maar ook door andere groeperingen in de samenleving worden pogingen ondernomen om rituelen nieuw leven in te blazen. De new-age beweging, de humanisten en ook de christenen proberen om hun levensbeschouwelijke visies in rituelen in te bedden. Het is echter de vraag of het publiek nog bereid en in staat is om de opgejaagde gedachten te vertragen en de avantgarde te volgen.

Een diepe ontdekking, de ontdekking van het onderbewuste door Freud, want veel denkprocessen verlopen onbewust. Jammer genoeg bedierf Freud zijn ontdekking enigszins door een bepaalde hypothese over het onderbewuste als vanzelfsprekend te presenteren. Het onderbewuste zou sterk lijken op het bewuste geestesleven. Zo heeft de mens volgens Freud naast een bewuste wil ook een onderbewuste wil. Deze hypothese stelde Freud in staat elk gedrag te verklaren op grond van het beginsel: waar een daad is, is een dader. Doen we per ongeluk iets wat we niet willen - een Fehlleistung noemt men dat -, dan zegt Freud: je hebt het onbewust gewild.

Maar een onderbewuste wil is moeilijk vast te stellen. Daarom is er een kaste van priesters nodig, de freudiaanse psychologen, die de onderbewuste wil en andere onderbewuste roerselen van de patiënt bewust moet maken. Ik zeg 'priesters' in dit verband omdat het therapeutische succes van de psychoanalyse weinig opzienbarend is. De kans dat een psychische stoornis verdwijnt door psychoanalytische therapie is niet beduidend groter dan de kans dat ze spontaan verdwijnt.

Bovendien is de psychoanalyse, zoals Karl Popper ooit heeft betoogd, eigenlijk geen wetenschappelijke theorie. Ze is niet toetsbaar, omdat elke gedraging achteraf in het kader van de psychoanalyse ingepast kan worden. Maar het diepste gebrek van de psychoanalyse is wel de veronderstelling dat onbewuste denkprocessen van dezelfde aard zijn als bewuste processen.

De gedachte dat we de geheime werking van onze eigen en andermans persoonlijkheid wetenschappelijk zouden kunnen doorgronden, is op zichzelf al verleidelijk. Maar dat we dit zouden kunnen doen met weinig meer dan het alledaagse begrippenapparaat van 'wensen', 'verlangens', 'angsten', 'conflicten', enzovoort leek een fantastische ontdekking te zijn. Men behoefde zich niet de moeite te getroosten om zich een geheel nieuw wetenschappelijk begrippenstelsel eigen te maken.

Hoe problematisch de aanname van Freud was, blijkt pas duidelijk in het licht van recente onderzoeksresultaten. Een combinatie van hersenonderzoek en simulatie van hersenactiviteiten in neuronale netwerken heeft de laatste twintig jaar een grote rijkdom aan nieuwe inzichten opgeleverd. Binnen het begripsmatige raamwerk van modern hersenonderzoek ontstaat de mogelijkheid een Fehlleistung op andere wijze te verklaren dan door à la Freud te zeggen: 'Als je het niet bewust wilde, dan heb je het onbewust gewild.' Onbewuste denkprocessen verlopen wellicht anders dan bewuste en we hoeven ons niet meer schuldig te voelen over dingen die we niet hebben gewild.

*Wie behoefte heeft aan een algemeen begrijpelijke inleiding op dit gebied, leze Paul Churchland, *The Engine of Reason, the Seat of the Soul; A Philosophical Journey into the Brain*. Churchland betoogt dat onbewuste denkprocessen niet in taal verlopen, zodat een reconstructie van alle cognitieve vermogens van de mens in termen van taal of 'propositionele attitudes' de plank mislaat. Deze kritiek is van toepassing op Chomsky, die van eenzelfde hypothese uitging als Freud. Volgens Chomsky is de door hem ontworpen grammatica een goede hypothese over de onbewuste denkprocessen die we moeten veronderstellen om ons taalvermogen te verklaren. Ook Chomsky meent dus dat het onderbewuste lijkt op het bewuste: het zou werken volgens grammaticale regels. Churchland laat zien dat we ons taalvermogen anders kunnen verklaren, op een wijze die beter aansluit bij hetgeen we weten over de hersenen.*

Dit alles betekent niet dat we het werk van Freud of Chomsky geheel moeten verwerpen; wel dat het ten dele anders geïnterpreteerd moet worden. Chomsky's transformationele grammatica bijvoorbeeld is geen goede hypothese over de werking van onze hersenen; ze is slechts een kunstige poging om alle talen in één grammaticaal regelsysteem onder te brengen. Dit regelsysteem verklaart niets; op zijn best is het ons behulpzaam bij het aanleren van talen.